

EMÓD VERESS¹

Projekt węgierskiego Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. – znaczenie z perspektywy historycznoprawnej

Złożony do redakcji: 28.07.2020. Zaakceptowany do druku: 28.11.2020

Streszczenie

Projekt kodeksu prawa prywatnego z 1928 r., choć nigdy nie stał się ustawą, uchodzi za najbardziej udaną węgierską próbę kodyfikacji cywilistycznej przed drugą wojną światową. Zyskał uznanie ze względu na wysoki poziom legislacyjny i walory naukowe, które sprawiły, że w praktyce wymiaru sprawiedliwości niejednokrotnie powoływano się na zawarte w nim regulacje. Projekt kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. stał się wzorcową regulacją i punktem wyjścia prac kodyfikacyjnych nad dwoma późniejszymi węgierskimi kodeksami cywilnymi: ustawą nr IV z 1959 r. oraz ustawą nr V z 2013 r. (obecnie obowiązujący k.c.). Projekt sygnalizował przejście od prawa zwyczajowego do prawa prywatnego stanowionego. Okoliczności jego przyjęcia i dalsze losy dobrze obrazują trudności związane z tym procesem, a ich analiza ma dziś znaczenie praktyczne. Z jednej strony pozwala zidentyfikować historyczną ciągłość instytucji węgierskiego prawa cywilnego, z drugiej zaś strony pozwala poznać okoliczności, które wpłynęły na odejście od niektórych przedwojennych rozwiązań prawnych.

Słowa kluczowe: kodyfikacja prawa prywatnego, Węgry, rok 1928, prawo zwyczajowe.

¹ Prof. Emód Veress – Kierownik Wydziału Badań nad Prawem Prywatnym w Instytucie Prawa Porównawczego im. Ferencza Mádlá w Budapeszcie (Węgry), wykładowca na Węgierskim Uniwersytecie Transylwanii Sapientia w Kluż-Napoka; e-mail: emod.veress@mfi.gov.hu; ORCID: 0000-0003-2769-5343.

EMÓD VERESS

Historical significance of the Hungarian Civil Code Project from 1928

Submitted: 28.07.2020. Accepted: 28.11.2020

Abstract

Although the 1928 Civil Code Project never came into force, it is considered to be the most important pre-WWII civil codification instrument, referred also in the legal practice, which was undeniably a high quality text with real scientific value. The proposed Civil Code also served as a model and point of reference for the two subsequent Hungarian Civil Codes (Law IV of 1959 and Law V of 2013, the later still in force). The project signaled the passing the borderline between a historical customary law and a codified private law. Its fate reflects all the difficulties of this transition. Conjuring this development and knowing the fate of this still of practical use today: on one hand we can identify the historical roots of continuity, on other hand we can investigate the reasons of discontinuity, which makes this debate very actual.

Keywords: private law codification, Hungary, year 1928, customary law.

Aktualność projektu z 1928 roku

Projekt kodeksu prawa prywatnego z 1928 r., choć nigdy nie stał się ustawą, uważany jest za najbardziej udaną próbę kodyfikacji cywilistycznej na Węgrzech przed drugą wojną światową. Zyskał uznanie ze względu na wysoki poziom legislacyjny i walory naukowe, które sprawiły, że w praktyce wymiaru sprawiedliwości niejednokrotnie powoływano się na zawarte w nim regulacje.

Projekt kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. stał się wzorcową regulacją i punktem wyjścia prac kodyfikacyjnych nad dwoma późniejszymi węgierskimi kodeksami cywilnymi: ustawą nr IV z 1959 r. oraz ustawą nr V z 2013 r. Przedwojenna kodyfikacja przetrwała po dziś dzień, stając się modelem dla części unormowań obowiązującego kodeksu cywilnego z 2013 r. Analiza okoliczności, które wpłynęły na kształt przedwojennej kodyfikacji oraz recepcję niektórych rozwiązań prawnych z 1928 r. w późniejszych kodeksach, ma więc znaczenie praktyczne dla węgierskich prawników. Polska, podobnie jak Węgry, w pewnym momencie dziejów również znalazła się pod wpływem różnych systemów prawnych i stanęła przed zadaniem unifikacji i modernizacji prawa. Węgierskie doświadczenia kodyfikacji, opisane w niniejszej pracy, pozwalają spojrzeć na rozwój prawa polskiego w XX w. z szerszej perspektywy.

Ogólne uwagi na temat kodyfikacji prawa

Kodyfikacja, rozumiana w szerokim znaczeniu jako proces zmierzający do zebrania, uporządkowania i zredagowania przepisów prawnych², mogący wiązać się także z reformą pewnych elementów dotychczasowego ustawodawstwa³, była znana

² „Kodyfikować znaczy tworzyć prawo pisane, tzn. w zwykłym znaczeniu tego słowa – ustawę”. Por. F. Mádl, *Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció tükrében*, [w:] I. Szabó (red.), *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, t. X, Budapest 1960, s. 16.

³ Zdaniem F. Mádl, kodeks cywilny nie prowadzi do powstawania nowych stosunków społeczno-gospodarczych. „Przeciwnie, to nowe stosunki społeczno-gospodarcze spowodowały wykształcenie się nowych form prawnych i umożliwiły przyjęcie nowego kodeksu cywilnego”, ibidem, s. 7. Historia kodyfikacji prawa w Rumunii stanowi wyjątek od tej zasady. Rumuński kodeks cywilny (*Codul Civil*) z 1864 r. był recepcją francuskiego kodeksu cywilnego, którego założenia, realizujące idee rewolucji francuskiej, były obce lokalnym stosunkom społecznym na Wołoszczyźnie

już w starożytności. Prace kodyfikacyjne w tym znaczeniu nie są wyłączną domeną państwa, mogą bowiem być podejmowane także z prywatnej inicjatywy i prowadzi do powstawania prywatnych zbiorów prawa. Wśród przykładów dawnych kodyfikacji można wymienić następujące pomniki prawa: Kodeks Hammurabiego, Kodeks z Gortyny, Kodeks Justyniana, *Lex Romana Visigothorum*, Zwierciadło saskie (*Sachsenspiegel*) i Zwierciadło szwabskie (*Schwabenspiegel*), na Węgrzech zaś *Decretum maius* króla Macieja Korwina czy zbiór prawa zwyczajowego *Tripartitum* (węg. *Hármaskönyv*) z 1514 r. autorstwa Istvána Werbőczy'ego⁴.

W odróżnieniu od pojęcia kodyfikacji w znaczeniu szerokim kodyfikacja prawa prywatnego w znaczeniu ścisłym ma za przedmiot usystematyzowanie w jednym akcie prawnym (kodeksie) stosunków cywilnoprawnych zachodzących – od czasu przemian społeczno-politycznych XIX w. – pomiędzy równorzędnymi podmiotami prawa.

XIX w. był okresem narodzin wielkich kodyfikacji prawa cywilnego i tworzenia się państw narodowych⁵. Już samo określenie „kodeks cywilny” wskazuje na jego rewolucyjny kontekst: urzeczywistnia on ustrój społeczny oparty na własności prywatnej i wolny od zależności feudalnych, skoncentrowany na obywatelu będącym najważniejszą kategorią społeczeństwa⁶. Gustave Flaubert (1821–1880), w młodości student prawa, w jednej ze swoich powieści napisał, że „pocziwe dusze wpadają w zachwyty nad Kodeksem Cywilnym, dziełem stworzonym, cokolwiek by się mówiło, w ciasnym duchu, w duchu tyranii. Prawodawca bowiem, zamiast spełnić swój obowiązek, to jest nadać formę reguł obyczajom, rościł pretensje do kształtowania społeczeństwa niby jakiś Likurg”⁷. Celem XIX-wiecznych kodyfikacji było dokonanie przemian społecznych i uformowanie nowego społeczeństwa, stąd

i w Mołdawii, noszącym znamiona feudalizmu. Rumuński kodeks z 1864 r. okazał się stosunkowo skutecznym narzędziem, prowadzącym do przyspieszonej modernizacji.

- ⁴ Na potrzebę kodyfikacji wskazuje jednoznacznie wstęp do *Tripartitum*: „Z uwagi na to, że prawa nie były w postaci pisanej, powołując się na dane prawo lub zwyczaj, niektórzy przekreślali ich znaczenie, bądź też powoływali się na wyroki sądów, które zapadły w innych okolicznościach, w haniebny sposób wprowadzając zamęt w wymiarze sprawiedliwości. Zdarzało się więc często, że ktoś wcześniej wygrał przed sądem, a inny w takiej samej lub podobnej sprawie przegrał proces”. Celem prawa spisanego – w odróżnieniu od prawa zwyczajowego – jest więc wzmocnienie pewności prawa i ujednolicenie praktyki stosowania prawa.
- ⁵ Próby kodyfikacji podejmowano już po upadku Cesarstwa Rzymskiego i wraz z nim prawa rzymskiego m.in. w księstwach niemieckich i w Bizancjum, a później także w monarchiach absolutnych. Powstanie nowoczesnych kodyfikacji prawa cywilnego było jednak bezpośrednio związane z przemianami społeczno-gospodarczymi w XIX w.
- ⁶ W języku węgierskim określenie „kodeks cywilny” (*polgári törvénykönyv*) pochodzi od słowa *polgár*, które oznacza obywatela lub mieszczanina – przyp. tłum.
- ⁷ G. Flaubert, *Szkola uczuć*, przekład pol. A. Micińska, Warszawa 1985, s. 190. Likurg był spartańskim prawodawcą, który działał w VIII w. p.n.e., uważany jest za twórcę konstytucji Sparty.

można je uznać za narzędzia rewolucji. I tak, przykładowo, zniesienie uprzywilejowanego statusu pierworodnych na gruncie dziedziczenia ustawowego i wprowadzenie zasady, zgodnie z którą rodzeństwo dziedziczy w częściach równych, było celowym zabiegiem zmierzającym do demontażu wielkich majątków ziemskich⁸.

Ustrój społeczny wywodzący się z XIX-wiecznych przemian społeczno-gospodarczych, choć z biegiem czasu doznawał przekształceń, stanowi podstawę dzisiejszego ustroju kapitalistycznego. Tym właśnie należy tłumaczyć fakt, iż niektóre XIX-wieczne kodeksy prawa cywilnego obowiązują po dziś dzień.

Stworzenie kodyfikacji zupełnej, tzn. jednego kodeksu, który obejmowałby całość obowiązującego prawa ze wszystkimi jego dziedzinami, jest utopijną ideą i nie byłoby możliwe. Z powodzeniem jednak mogą być prowadzone prace kodyfikacyjne, które mają na celu usystematyzowanie pewnych wzajemnie powiązanych elementów systemu prawnego, w szczególności danej gałęzi prawa lub jej części⁹.

Do najważniejszych celów kodyfikacji należą:

- zapewnienie pewności prawa i możliwości lepszego poznania przepisów prawnych,
- unifikacja prawa,
- wspieranie rozwoju gospodarczego poprzez zwiększenie pewności prawa,
- wzmocnienie tożsamości politycznej obywateli.

Przyjęcie nowego kodeksu cywilnego sygnalizuje zmianę epok. W odpowiedzi na zmieniające się stosunki społeczne nowy kodeks wprowadza nowy system norm prawnych i ustala nowy porządek społeczny. Starannie skonstruowany kodeks skuteczniej realizuje postulat pewności prawa niż przesadna gorliwość ustawodawcy w uchwalaniu przepisów, których zmian nie sposób śledzić na bieżąco¹⁰.

Pierwszą z wielkich dziewiętnastowiecznych kodyfikacji prawa cywilnego był francuski Kodeks Napoleona (*Code Napoléon*) z 1804 r.¹¹.

Jeden z twórców francuskiego kodeksu cywilnego, J.-E. Portalis, pisał: „Nasi wrogowie, którzy chcą nas podzielić, będą drżeli z przerażenia, widząc, że wszystkie części Republiki od tej pory stanowią jedność, i że trzydzieści milionów Francuzów, których dotąd dzieliło tak wiele przywilejów i odmiennych zwyczajów,

⁸ L. Vékás, *Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében*, „Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies” 2017, 2, s. 220–221.

⁹ C. Varga, *A kodifikáció, mint társadalmi-történeti jelenség*, wyd. 2, Budapest 2002, s. 377.

¹⁰ L. Vékás, *Magánjogi...*, s. 216–219.

¹¹ L. Kecskés, *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszerében. Történeti vázlat*, Budapest–Pécs 2004, s. 205–243.

(...) złączy się pod jednym prawem”¹². We Francji zastąpienie partykularyzmu prawnego jednolitą kodyfikacją cywilistyczną przyczyniło się do wytworzenia jedności narodowej również w dziedzinie prawa prywatnego¹³. „Francja dostąpiła dobrodziejstwa płynącego z przyjęcia kodeksu, który scalił rozproszone, niepowiązane, a częstokroć nawet sprzeczne ze sobą przepisy w jeden spójny system norm prawnych, który w możliwie największym stopniu ujedynolicił panujące dotychczas rozbieżności”¹⁴. Zasadniczą zaletą Kodeksu Napoleona były przepisy sformułowane jasnym i przystępnym językiem, dzięki czemu był on zrozumiały nawet dla laików (w przeciwieństwie do niemieckiego kodeksu cywilnego BGB). Istotnym mankamentem francuskiego kodeksu była natomiast jego powierzchowność¹⁵.

Austriacki kodeks cywilny Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) został uchwalony w 1811 r., a niemiecki kodeks cywilny Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) został przyjęty w 1896 r. i wszedł w życie w 1900 r. Dla ścisłości historycznej należy nadmienić, że Kodeks Napoleona nie był pierwszą kodyfikacją prawa prywatnego. W 1794 r. uchwalono Landrecht pruski (Allgemeines Landrecht), a w 1786 r. przyjęto w Austrii kodeks cywilny zachodniogalicyski, który w 1787 r. został wprowadzony na terenie Galicji w charakterze eksperymentalnym¹⁶.

Trzy spośród wyżej wspomnianych kodyfikacji – francuski, austriacki i niemiecki kodeks cywilny – obowiązują do dzisiejszego dnia, choć z wieloma istotnymi zmianami.

Niemiecka kodyfikacja została przyjęta z pewnym opóźnieniem w stosunku do innych kodyfikacji epoki. Z jednej strony wynikało to z sytuacji politycznej, z drugiej zaś strony, jak zauważył F.C. von Savigny (1779–1861), niemiecka nauka prawa nie była jeszcze gotowa na podjęcie się zadania kodyfikacji¹⁷. W słynnej polemice z A.F.J. Thibautem, profesorem uniwersytetu w Heidelbergu i zwolennikiem kodyfikacji niemieckiego prawa, Savigny wyraził pogląd, w myśl którego skoro źródłem prawa jest naród, prawo bowiem jest wytwarzane najpierw przez obyczaj i przekonania narodu, to przyjęcie kodeksu prowadzi do oderwania prawa od

¹² *Que nos ennemis frémissent, qu’ils désespèrent de nous diviser, en voyant toutes les parties de la République ne plus former qu’un seul tout; en voyant plus de trente millions de Français, autrefois divoisés par tant de préjugés et de coutumes différentes, consentir solennellement les mêmes sacrifices, et se lier par les mêmes lois.* Cytat za: J. Bonnacase, *La pensée juridique française de 1804 à l’heure présente*, Paris 1933, s. 213.

¹³ L. Vékás, *Magánjogi...*, s. 222.

¹⁴ J. Suhayda, *Tanulmányok a polgári magánjogi codificatio terén*, Pest 1867, s. 13.

¹⁵ I. Szász, *A magyar magánjog általános része, különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre I*, Budapest 1947, s. 34.

¹⁶ Na temat oddziaływania ABGB na Węgrzech zob. L. Vékás, *Magánjogi...*, s. 222.

¹⁷ D.B. Belling, T. Szűcs, *A német BGB általános része*, „Acta Universitatis Szegediensis. Forvm. Acta Juridica et Politica” 2011, 2, s. 56.

narodu. Jak pisał F. Mádl, w myśl teorii Savigny'ego „prawidłowości, jakimi rządzi się powstawanie i rozwój prawa, są zbliżone do prawidłowości, którymi rządzi się język. Prawo jest tworzone bezpośrednio przez naród i żyje w narodzie; naród rozwija prawo, jest ono bowiem jednym z elementów jego naturalnej egzystencji i stanowi jedną z form, w jakich przejawia się życie narodu. Ta organiczna jedność prawa i narodu to tzw. polityczny element prawa. Gdy z biegiem czasu wewnętrzny system prawa, pozostający nadal w organicznej jedności z narodem, staje się skomplikowany, to ingerencja w ten system, czyli dalsze rozwijanie prawa, staje się domeną prawników, którzy reprezentują w tej funkcji naród. Moment ten określa się jako tzw. techniczny element prawa. Oznacza to, jak zauważa Savigny, że prawo jest wytwarzane najpierw przez obyczaj, moralność i przekonania narodu (*Sitte und Volksglaube*), a potem przez jurysprudence, czyli zawsze przez wewnętrzne, w ukryciu działające siły, a nie przez arbitralne akty ustawodawcy. Stanowienie prawa i kodyfikacja jest możliwa tylko przy pełnej i dogłębnej znajomości tzw. politycznego elementu prawa i jego historii. (...) Niemcy w pierwszym ćwierćwieczu XIX w. są niedojrzałe, niezdolne do stworzenia kodeksu cywilnego”¹⁸.

Systematyka BGB była wzorowana na kodyfikacji justyniańskiej, w szczególności na *Digestach Justyniana (Digesta seu Pandectae)* autorstwa Tryboniana (ok. 500–546 n.e.), które wywarły istotny wpływ na rozwój niemieckiego prawa prywatnego w XIX w. Od nazwy *Digesta seu Pandectae* pochodzi określenie „pandektystyka”, oznaczające recepcję prawa rzymskiego w Niemczech¹⁹. BGB składał się z pięciu ksiąg, obejmujących część ogólną, (*Allgemeiner Teil*), prawo zobowiązań (*Schuldrecht*), prawo rzeczowe (*Sachenrecht*), prawo rodzinne (*Familienrecht*) oraz prawo spadkowe (*Erbrecht*). „(...) Późne uchwalenie niemieckiego kodeksu nie przełożyło się na poszerzenie zakresu materii objętej regulacją, można wręcz powiedzieć, że ją zredukowało. Przy całej swojej ułomności, kodyfikacja ta daje jednak przykład doskonałej redakcji. Późne przyjęcie kodeksu sprawiło, że nie mógł już czynnie włączyć się w przemiany społeczno-gospodarcze epoki, a silne zakorzenienie w przeszłości spowodowało, że kodeksowym regulacjom brakowało dalekowzroczności”²⁰. Późniejsze nowelizacje BGB w dużej części usunęły mankamenty pierwotnej wersji kodeksu.

W Szwajcarii materia cywilistyczna podlegała stopniowej regulacji w kilku aktach prawnych, które złożyły się na *Schweizerisches Zivilgesetzbuch*. W 1881 r.

¹⁸ F. Mádl, op. cit., s. 10–11. (W przekładzie pol. wykorzystano fragmenty F.K. Savigny, *O powołaniu naszych czasów do ustawodawstwa i nauki prawa*, przekład pol. K. Opalek, Warszawa 1964, s. 56–58. – przyp tłum.).

¹⁹ Zob. szerzej: E. Pólay, *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*, „Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica” 1976, 23(6).

²⁰ C. Varga, op. cit., s. 125.

przyjęto prawo zobowiązań (*Obligationenrecht*), które weszło w życie w 1883 r., a w 1907 r. uchwalono kodeks regulujący prawo osobowe, rodzinne, spadkowe i rzeczowe, który zaczął obowiązywać w 1912 r. „Napisany prostym językiem, zrozumiałym nawet dla laików (...) Składał się z niewielu rozdziałów, zwięzły (...) Przyznawał sędziemu duży margines swobody interpretacyjnej. Obok ABGB, *Code civil* i BGB jeden z najznakomitszych kodeksów świata”²¹.

We Włoszech pierwszy kodeks cywilny przyjęto w 1865 r., zastąpił go *Codice Civile* z 1942 r., który obowiązuje do dziś. Kodeks cywilny z 1942 r. został stworzony i wszedł w życie w czasach dyktatury Mussoliniego, jednak „faszystowska ideologia nie wywarła istotnego wpływu na uregulowania kodeksowe. (...) Po upadku faszyzmu włoski kodeks cywilny wystarczyło tylko poprawić stylistycznie oraz usunąć z niego kilka specyficznych instytucji”²².

Pierwszy rumuński kodeks cywilny, który był tłumaczeniem francuskiego *Code civil*, został uchwalony w 1864 r. i pozostawał w mocy aż do 2011 r. Za recepcją francuskiej kodyfikacji przemawiały jej zalety formalne: mistrzowska redakcja, jasne, nieskomplikowane przepisy, brak niepotrzebnych uogólnień teoretycznych i abstrakcyjnych pojęć²³. Wraz z rozwojem społeczeństwa i prawa rumuńska adaptacja francuskiego kodeksu z czasem straciła na aktualności i przestała być wystarczająca. Wspólnym wysiłkiem ustawodawcy, judykatury i doktryny nieustannie dokonywano nowelizacji kodeksu, ostatecznie podjęto jednak decyzję o przyjęciu nowego kodeksu cywilnego. 1 października 2011 r. wszedł w życie nowy rumuński Kodeks cywilny (ustawa nr 287 z 2009 r.). Obok klasycznej francuskiej kodyfikacji za model przyjęto także francuskojęzyczny kodeks obowiązujący w kanadyjskiej prowincji Quebec (*Code civil du Québec*), jak również włoski kodeks cywilny oraz Projekt wspólnych ram odniesienia (*Draft Common Frame of Reference, DCFR*), będący hipotetycznym projektem europejskiego kodeksu cywilnego, pozbawionym jeszcze zaplecza politycznego²⁴. Rumuński kodeks cywilny składa się z tytułu wprowadzającego, traktującego o normach prawa cywilnego, oraz siedmiu ksiąg regulujących kolejno: prawo osobowe, prawo rodzinne, prawo

²¹ I. Szászy, op. cit., s. 37.

²² L. Kecskés, op. cit., s. 260–261. Zob. szerzej: C. Salvi, *Capitalismo e diritto civile. Itinerari giuridici dal Code civil ai Trattati europei*, Bologna 2015, s. 45–66.

²³ G. Kiss, *Román magánjog. Kiss Géza előadásai a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen az 1945–46. tanévben. I. rész*, Kolozsvár 1946, s. 5.

²⁴ Projekt wspólnych ram odniesienia. Zob. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, München 2009. Projekt był dofinansowany z budżetu Unii Europejskiej, DCFR nie jest jednak oficjalnym dokumentem instytucji unijnych, a jedynie efektem końcowym prac komisji złożonej z przedstawicieli doktryny. Zob. szerzej E. Veress, *A közös európai adásvételi jog megalkotásának kudarca (2011–2015)*, „Korunk” 2020, 3, s. 59–66.

rzeczowe, prawo spadkowe, prawo zobowiązań, kwestie przedawnienia oraz prawo prywatne międzynarodowe.

Geneza projektu Kodeksu prawa prywatnego z 1928 roku

Na Węgrzech w okresie reform społeczno-gospodarczych XIX w. obowiązywało tzw. historyczne prawo prywatne, oparte na prawie zwyczajowym i pochodzące jeszcze z czasów średniowiecza. W tym czasie pojawiły się już jednak pierwsze postulaty przyjęcia kodyfikacji na wzór francuski. „Okres reform nosił już w sobie załączek kodeksu cywilnego, któremu przypisywano najważniejszą rolę spośród wszystkich aktów ustawodawczych zmierzających do stworzenia i umocnienia porządku obywatelskiego”²⁵. L. Szalay w swojej pracy pt. *Codificatio*²⁶ z 1840 r., uznawanej za dokument programowy, dowodził konieczności kodyfikacji. Polemizował przy tym z stanowiskiem niemieckiej szkoły historycznej i F.C. Savignym, który uważał kodyfikację za zbędną, a przynajmniej przedwczesną inicjatywę. W innej swojej pracy Szalay postulował przyjęcie francuskiego modelu kodyfikacji prawa prywatnego: „Spójrzmy teraz na francuskie ustawodawstwo, wolne od wszelkich feudalnych zaszłości i odzwierciedlające ideę i kierunki rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, będące kolejnym krokiem na drodze budowy obywatelskości, o którym – jak słusznie zauważono – nie można powiedzieć, jakoby w połowie przywłaszczyła go klasa panująca, a tylko w połowie uczyniła wspólnym dla poddanych; które określa myśli przewodnie narodu i jego priorytety, a przy tym wszystkim jest dalekie od wszelkich utopijnych dążeń, doskonale praktyczne, będące rzeczywiście wspólnym prawem. Francuski kodeks cywilny o stulecie wyprzedza inne dzieła podobnego rodzaju”²⁷.

Ustawa o z 1848 r. o zniesieniu prawa *aviticum*²⁸ w artykule XV przewidywała, że „w ślad za pełnym i całkowitym zniesieniem *ius aviticum*, ministerstwo opracuje kodeks cywilny i jego projekt przedstawi na najbliższym Zgromadzeniu Narodowym”. Pracami nad redakcją kodeksu miał kierować László Szalay. W praktyce nie doszło jednak do zrealizowania wspomnianej normy kompetencyjnej, stłu-

²⁵ F. Mádl, op. cit., s. 46.

²⁶ L. Szalay, *Codificatio*, „Budapesti Szemle” 1840, 1(1), s. 238–260.

²⁷ Idem, *Tévedések II*, [w:] G. Heckenast (red.), *Publicistai dolgozatok II*, Pest 1847, s. 67.

²⁸ *Aviticitas, ius aviticum* (węg. *ósiség*) było instytucją prawa spadkowego na Węgrzech, regulującą dziedziczenie i zbywanie majątków szlacheckich. „*Ius aviticum* było silnie uregulowanym reżimem prawnym własności, który w rzeczywistości niemal całkowicie wyłączał możliwość swobodnego rozporządzania rzeczą”. Por. M. Homoki-Nagy, *Az ósiség eltörlése elvileg kimondatván*, [w:] idem (red.), *Ünnepi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged 2014, s. 185.

mienie rewolucji z 1848–1849 r. uniemożliwiło bowiem podjęcie prac kodyfikacyjnych. Jak ujął to F. Mádl: „Rewolucja i walka o niepodległość zakończyły się klęską. Po kapitulacji w Világos, Węgry okryły się żalobną chmurą. Ich los podzieliła także młoda idea kodyfikacji prawa i zaplanowane prace nad stworzeniem kodeksu cywilnego”²⁹.

Prawo zwyczajowe było stosowane do 1853 r., tj. do czasu, gdy wprowadzono na Węgrzech austriacki kodeks cywilny ABGB (obowiązywał on na Węgrzech tylko do 1861 r.). Wprowadzenie austriackiego kodeksu wywołało żywy opór wśród Węgrów, co wynikało przede wszystkim z faktu, że ustawa ta była sztucznie narzucona przez władzę absolutną po stłumieniu powstania z 1848–1849 r. Wpłynęło na to również dążenie Węgrów do utrzymania dawnego porządku społecznego, pozostające w sprzeczności z nowoczesnymi regulacjami ABGB. Na zwołanej przez cesarza Konferencji Judekskurialnej (węg. Országbíró Értekezlet) postulat dalszego stosowania ABGB do czasu przyjęcia węgierskiego kodeksu cywilnego nie spotkał się z akceptacją większości zebranych. W Tymczasowych Zasadach Prawodawczych, przyjętych na Konferencji Judekskurialnej, postanowiono, że „należy przywrócić węgierskie prawo prywatne materialne”. W 1861 r. powrócono więc do stosowania dawnego węgierskiego prawa zwyczajowego³⁰.

Warto w tym miejscu wyjaśnić, jak kształtował się rozwój kodyfikacji prawa cywilnego w Transylwanii³¹. W 1853 r. rozciągnięto stosowanie austriackiego

²⁹ F. Mádl, op. cit., s. 51. Mádl udowadnia, że w tym czasie nie powstał projekt kodeksu w formie pisanej. O planach kodyfikacji z 1848 r. zob.: J. Balogh, *A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma*, „Jogtudományi Közlöny” 1999, 10, s. 409–416.

³⁰ Wbrew art. XV ustawy z 1848 r. o zniesieniu prawa *aviticum*, w Tymczasowych Zasadach Prawodawczych (węg. *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*) przetrwało większość elementów dawnej instytucji *aviticum*. F. Mádl wyraził pogląd, że „jeśli chodzi o Konferencję Judekskurialną i dalsze losy kodyfikacji prawa cywilnego, to siły feudalizmu – choć otwarcie nie odrzucały idei kodyfikacji – na dobre zdomowały się w pierwszych 23 artykułach Tymczasowych Zasad Prawodawczych, sprawiając, że przyjęcie jakiegokolwiek nowej ustawy lub nowego kodeksu prowadziło do pogorszenia sytuacji. Od samego początku zdawano sobie z tego sprawę i dlatego też za każdym razem, w ten czy inny sposób, uniemożliwiano sfinalizowanie prac kodyfikacyjnych. Można powiedzieć, że Tymczasowe Zasady Prawodawcze, będące szczególnym aktem prawnym, staną się w przyszłości jedną z największych przeszkód na drodze przyjęcia kodeksu cywilnego”. Zob. F. Mádl, op. cit., s. 57.

³¹ Przed 1526 r. Transylwania była częścią Królestwa Węgier. Po zwycięstwie Turków w bitwie pod Mohaczem w 1526 r. zachodnia część terytorium państwa węgierskiego znalazła się pod panowaniem Habsburgów, środkowa część dostała się pod panowanie tureckie (zajęcie Budy w 1541 r.), zaś wschodnia część, tj. Transylwania, od 1541 r. stopniowo stawała się autonomicznym terytorium. W latach 1691–1868 r. Transylwania była częścią imperium Habsburgów, po 1868 r. zaś ponownie znalazła się pod panowaniem węgierskim w granicach Monarchii Austro-Węgierskiej. Historycznie Transylwania była jednym z najważniejszych ośrodków węgierskiego życia kulturalnego, jednakże od II poł. XVIII w. znaczna część ludności zamieszkującej Transylwanię była pochodzenia rumuńskiego. Na mocy traktatów pokojowych kończących I wojnę światową Transylwa-

kodeksu cywilnego na Transylwanię, gdzie obok ABGB obowiązywały także inne ustawy w zakresie prawa prywatnego. Inaczej niż na Węgrzech, w Transylwanii ABGB pozostał w mocy po 1861 r. – Konferencja Judekskurialna nie obejmowała bowiem swoim zasięgiem tego terytorium – a nawet po upadku imperium austro-węgierskiego w 1920 r.³². W konsekwencji w Transylwanii po jej przyłączeniu do Rumunii w 1920 r. jeszcze przez ponad dwadzieścia lat obowiązywało odrębne od rumuńskiego prawo prywatne. W południowej Transylwanii od 1943 r., a w północnej Transylwanii dopiero od 1945 r. obowiązywał rumuński kodeks cywilny z 1864 r.³³.

Po kompromisie austriacko-węgierskim z 1867 r. na Węgrzech zapanował korzystny klimat polityczny, sprzyjający kontynuowaniu prac kodyfikacyjnych. Jednocześnie istniały jednak poważne trudności: „na przeszkodzie ku stworzeniu kodeksu cywilnego stał (...) konflikt interesów, zarysowujący się na tle z jednej strony dążenia do utrzymania feudalnych stosunków własnościowych, a z drugiej zaś – do wprowadzenia wymiany towarów w duchu kapitalizmu. Najpełniej konflikt ten ujawnił się w kontekście przyjmowania poszczególnych ustaw częściowych, jednakże był odczuwany także podczas prac nad kodyfikacją”³⁴. Pierwszym krokiem na drodze kodyfikacji było przyjęcie w 1875 r. ustawy handlowej nr XXXVII, która ukształtowała węgierskie prawo spółek zgodnie z wymogami współczesności. Nie wywierała ona przy tym żadnego wpływu na instytucję prawa własności i *ius aviticum*, regulowała bowiem wyłącznie stosunki gospodarcze, a nie ogólny reżim prawa cywilnego. Doprowadziło to do sytuacji, w której jednocześnie istniała instytucja *aviticitas* i spółka akcyjna³⁵.

W końcowym okresie XIX w. ukształtował się spór w doktrynie pomiędzy zwolennikami prawa zwyczajowego a zwolennikami kodyfikacji prawa prywatnego.

nia została przyłączona do Rumunii. Przy ustalaniu granic państwowych nie wzięto jednak pod uwagę granic etnicznych, w konsekwencji czego terytorium, które znalazło się odtąd w granicach państwa rumuńskiego, zamieszkiwała licznie ludność węgierska. Pomimo ruchów emigracyjnych na przestrzeni XX w. Transylwanię wciąż zamieszkuje ok. 1,2 mln Węgrów, co stanowi 17,8% ludności na tym terenie.

³² Tj. po przyłączeniu Transylwanii do Rumunii w następstwie traktatu pokojowego z Trianon. Zob. szerzej I. Romsics, *Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon, 1920*, New York 2002.

³³ Por. prace Camila Negrei (1882–1956), w szczególności: C. Negrea, *Dreptul civil al ținuturilor ardelene și ungurene în comparațiune cu dreptul civil român*, która w latach 1920–1930 ukazała się w kilku tomach i kilku wydaniach; idem, *Evoluția legislației în Transilvania de la 1918 până astăzi*, Sibiu 1943. Partykularyzm prawny Transylwanii był w Rumunii przedmiotem opracowań publikowanych w czasopiśmie prawniczym „Ardealul Juridic” (1921–1940).

³⁴ F. Mádl, op. cit., s. 57.

³⁵ Na temat rozwoju spółki akcyjnej na Węgrzech zob.: E. Veress, *A részvénytársaság a magyar jogtörténetben*, „Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies” 2018, 2, s. 321–338; idem, *A részvény mint értékpapír*, Budapest 2019.

Utrzymywał się on przez całą pierwszą połowę XX w. i miał decydujące znaczenie dla późniejszego rozwoju prawa. Wśród protagonistów prawa zwyczajowego byli uznani węgierscy przedstawiciele doktryny prawniczej, którzy podzielali poglądy Savigny'ego i rozwijali je. Należeli do nich m.in. Gusztáv Wenzel i Béni Grossschmid. Wenzel bez wątpienia pozostawał pod silnym wpływem poglądów Savigny'ego: „Węgierskie prawo prywatne wyrosło z ducha prawodawczego w narodzie węgierskim, i w tym sensie odzwierciedla odrębność i samodzielność naszego życia narodowego. Narodowy charakter węgierskiego prawa prywatnego wyraża się w tym, że (...) jest to reżim prawny zakorzeniony w dawnym porządku prawnym narodu, a podstawa jego istnienia i okoliczności powstania mają swoje źródło w tym specyficznym organizmie, jakim jest węgierskie społeczeństwo”³⁶. Jeśli chodzi o Grossschmidta, to w jego postawie zachodziła pewna sprzeczność, którą F. Mádl charakteryzuje następująco: „po południu pracował nad stworzeniem kodeksu w komisji rządowej, a przed południem na swoich wykładach z prawa prywatnego głosił pogląd, że stanowienie prawa jest niesłuszne (...), uważał bowiem, że prawo żyje w społeczeństwie i ukształtowało się procesie w historycznym, rozwijając się wraz z rozwojem narodu i życia społecznego”³⁷.

Konieczność kodyfikacji głosił natomiast wybitny węgierski prawnik Rezső Dell'Adami (1850–1888), który był też gorącym zwolennikiem idei obywatelskich³⁸. Jego zdaniem kodyfikować nie oznacza „spisywać wszystkich tęsknot (...) jałowych, biernych starców za dawnym prawem, które w minionych czasach regulowało dziś już przestarzałe stosunki prawne”³⁹.

W końcu XIX w. prowadzono intensywne prace nad kodyfikacją prawa prywatnego. W 1871 r. Pál Hoffmann stworzył projekt części ogólnej kodeksu, który nie spotkał się jednak z pozytywnym odbiorem nawet ze strony zwolenników kodyfikacji, w tym samego R. Dell'Adamiego. W latach 1880–1890 powstał pierwszy całościowy projekt kodeksu cywilnego, na który składały się: część ogólna (Elek György, 1890 r., § 186), prawa rzeczowe (Endre Halmossy, 1882 r., § 390), prawo zobowiązań (István Apáthy, 1882 r., § 352) oraz prawo spadkowe (István Teleszky, 1882 r., 1889 r., § 490)⁴⁰. Prace te były jednak prowadzone w ramach prywatnej,

³⁶ G. Wenzel, *Az 1848. előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására*, Budapest 1885, s. 4.

³⁷ F. Mádl, op. cit., s. 59.

³⁸ Na temat życia i działalności Rezső'ego Dell'Adamiego pisał m.in. István Stipta, *Dell'Adami Rezső és az ügyvédi hivatás*, [w:] Á.O. Homicskó, R. Szuchy (red.), *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár*, Budapest 2017, s. 475–487.

³⁹ R. Dell'Adami, *A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány*, Budapest 1883, s. 6–7.

⁴⁰ Por. F. Mádl, op. cit., s. 62.

nieskoordynowanej inicjatywy⁴¹. W rezultacie powstał „niejednolity pod względem treści i redakcji, rozpadający się” konglomerat przepisów⁴². Zdaniem R. Dell’Adami, „byłoby oszukiwaniem się lub nadinterpretacją, gdyby nazwać *res codifikatio* chaotyczne wysiłki czterech osób, które działały bez powiązania i bez porozumienia co do wstępnych założeń wspólnej pracy”⁴³. Do pierwszych inicjatyw kodyfikacyjnych zalicza się także projekt prawa małżeńskiego Béniego Grosschmida (1891 r.).

Początkowe niepowodzenia nie spowodowały porzucenia idei kodyfikacji. Pod wpływem prac kodyfikacyjnych nad BGB w 1895 r. przy ministrze sprawiedliwości powołano stałą komisję, która miała za zadanie stworzyć projekt węgierskiego kodeksu cywilnego. W skład komisji weszli m.in. Grosschmid, Gusztáv Szász-Schwarz i Ferenc Nagy, a także młody Károly Szladits i Bálint Kolosváry jako pomocniczy członkowie komisji⁴⁴. Pierwszy projekt kodeksu, ukończony w 1900 r., nie został jednak skierowany na drogę legislacyjną. Podjęto polityczną decyzję o wprowadzeniu w życie tylko regulacji w zakresie prawa rzeczowego i rejestru gruntów. Zdaniem F. Mádl, pierwszy projekt poniósł klęskę, czemu winna była po części jego niestaranna redakcja, przede wszystkim jednak zaistniały kwestie ideologiczne: „charakter kodeksu i jego treść społeczna były zbyt feudalne dla burżuazji, a zbyt obywatelskie dla sił feudalnych”⁴⁵. Socjolog Ferenc Erdei następująco charakteryzował podziały w węgierskim społeczeństwie tamtej epoki: „Klasę wyższą stanowiła szlachta ziemska i urzędnicza, zjednoczona w politycznym sojuszu i reprezentująca historyczne społeczeństwo narodowe; po drugiej zaś stronie znajdowały się siły obywatelskie kapitalizmu. Te dwie warstwy społeczne, w pełni już ukształtowane, istniały obok siebie, choć właściwiej byłoby powiedzieć: istniały naprzeciw siebie. (...) W końcowym okresie wojny naprzeciw siebie stały już dwa państwa węgierskie”⁴⁶.

W 1901–1902 r. opublikowano pięciotomowe uzasadnienie projektu, które dobitnie świadczy o tym, że węgierska kultura prawna w tamtym okresie stała na najwyższym poziomie (jak słusznie zauważa Lajos Vékás: „zachwycająca jest kultura prawna i znajomość prawa, które promieniują z tych tomów”⁴⁷).

⁴¹ M. Homoki-Nagy, *Gondolatok a magyar kodifikáció történeti hátteréről*, [w:] J. Hajdú (red.), *90 éves a szegedi jogászképzés*, Szeged 2013, s. 85.

⁴² F. Mádl, op. cit., s. 62.

⁴³ R. Dell’Adami, op. cit., s. 9.

⁴⁴ L. Vékás, *Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez*, [w:] B.A. Keserű, A. Kóhidi (red.), *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*, Budapest–Győr 2015, s. 566.

⁴⁵ F. Mádl, op. cit., s. 63.

⁴⁶ F. Erdei, *A magyar társadalomról*, Budapest 1980, s. 357–358.

⁴⁷ L. Vékás, *Adalékok...*, s. 566.

W latach 1902–1906 powstał dziewięciotomowy zbiór, zatytułowany „Propozycja ustawodawcza w celu dalszych dyskusji nad projektem powszechnego węgierskiego kodeksu cywilnego oraz związany z tym materiał poglądowy”, a następnie w latach 1906–1908 dokument roboczy pt. „Rozprawy komisji na temat podstawowych kwestii związanych z projektem powszechnego węgierskiego kodeksu cywilnego”.

Na kanwie wspomnianych dokumentów zredagowano tzw. drugi tekst, który ukazał się w 1913 r. (Projekt powszechnego węgierskiego kodeksu cywilnego. Tekst drugi). Został on przedstawiony Zgromadzeniu Narodowemu przez Jenő Balogha, ówczesnego ministra sprawiedliwości, po dokonaniu niewielkich poprawek (Projekt kodeksu cywilnego. Tekst wniesiony do Zgromadzenia Narodowego, wersja trzecia). Od 1914 r. nad projektem kodyfikacji pracowała pięćdziesięciosobowa komisja parlamentarna pod przewodnictwem F. Nagya. 19 kwietnia 1915 r. Zgromadzeniu Narodowemu przedłożono czwartą wersję projektu. Wybuch I wojny światowej i nowa rzeczywistość polityczno-gospodarcza sprawiły jednak, że projektowi nie nadano biegu.

Powstanie projektu Kodeksu prawa prywatnego z 1928 roku

Po I wojnie światowej, mimo znacznych strat terytorialnych i ludnościowych, jakie poniosły Węgry, na nowo podjęto prace kodyfikacyjne. W 1922 r. przewodnictwo komisji kodyfikacyjnej przy ministrze sprawiedliwości objął Béla Szászy (1865–1931)⁴⁸, o zasługach którego wypowiedziano się następująco: „Nie było jeszcze na Węgrzech prawnika, który formułowałby tekst ustawy z taką wyszlifowaną swobodą i z taką łatwością, jak on. Widząc prostotę stylu, trudno się domyślić, z jaką nieskończoną skrupulatnością i dokładnością doszlifowywał każde zdanie. Wyznawał bowiem zasadę, że każda myśl może znaleźć wyraz tylko w jeden jedyny – idealny – sposób, i nie spoczął, póki nie odnalazł tego idealnego wyrażenia. Te wartościowe cechy charakteru wręcz predestynowały go do pracy nad kodyfikacją”⁴⁹.

1 marca 1928 r. minister sprawiedliwości Pál Pesthy przedstawił Zgromadzeniu Narodowemu kolejny projekt kodeksu. W swojej przemowie poruszył wątek relacji między prawem zwyczajowym a prawem stanowionym: „Wysiłki narodu węgierskiego zmierzające do skodyfikowania węgierskiego prawa prywatnego, mają swoje uzasadnienie nie tylko w pragnieniu zapewnienia pewności prawa, w kodyfikacji prawa prywatnego naród węgierski upatruje także bastionu swojej niezawisłości. (...) Skodyfikowanie nie zahamuje rozwoju prawa; naród przecież od zawsze wy-

⁴⁸ Ojciec wybitnego prawnika Istvána Szászy'ego (1899–1976).

⁴⁹ Zob. „Jogtudományi Közlöny” 1931, 13, s. 131.

rażał pragnienie posiadania uświęconej przez autorytet królewski ustawy o prawie prywatnym. Spisany kodeks wzmocni poczucie pewności prawnej, chociażby z tego tylko powodu, że spisane i skodyfikowane prawo jest łatwiej zrozumiałe dla laików.⁵⁰ Jak pisze Károly Szladits: „Béla Szászy był głęboko przekonany, że tylko regularny kodeks może zapewnić pewność prawa w takim stopniu, który stworzy podwaliny zdrowej kultury prawnej. Argumentował, że powstawanie normy prawa zwyczajowego w drodze praktyki sądowej jest trudnym i długotrwałym procesem, który odbywa się kosztem osób dochodzących swoich praw, oraz że niepewna i chwiejna jest moc obowiązująca takiej normy. (...) Taki system prawny, który zakłada, że w każdej sprawie sąd będzie tworzył nowe prawo na koszt stron procesu, jest bardzo kosztownym systemem prawnym, na który niezamożny naród nie może sobie pozwolić”⁵¹.

Art. XXII ustawy z 1931 r. o debacie ustawodawczej nad Kodeksem Prawa Prywatnego Węgier przewidywał szczególny tryb procedowania przy przyjmowaniu projektu kodyfikacji. W celu przygotowania debaty parlamentarnej nad projektem należało powołać sześćdziesięcioosobową Komisję Krajową (*Országos Bizottság*), złożoną z trzydziestu członków niższej izby Zgromadzenia Narodowego, wybranych przez tę izbę, oraz trzydziestu członków wyższej izby Zgromadzenia Narodowego, wybranych przez tę izbę. Komisja Krajowa mogła zaprosić do uczestnictwa w debacie także przedstawicieli doktryny i praktyki, którzy nie byli członkami Zgromadzenia Narodowego. Zaproszonym specjalistom nie przysługiwało jednak prawo głosu. W posiedzeniach Komisji Krajowej mogli brać udział wszyscy członkowie Zgromadzenia Narodowego, z prawem złożenia pisemnego wniosku do przewodniczącego komisji.

Ukończony projekt Kodeksu Prawa Prywatnego Węgier miał być przedłożony przez Komisję Krajową niższej izbie parlamentu, a stamtąd miał być przesłany pod obrady izbie wyższej. W pierwszej kolejności miała nastąpić tzw. ogólna debata nad projektem na posiedzeniu plenarnym, a następnie tzw. debata szczegółowa. Obrady miały być prowadzone zgodnie z regulaminem, z tą różnicą, że podczas debaty szczegółowej poddany pod dyskusję miał być cały rozdział, a nie poszczególne przepisy, a w przypadku tytułów nieujętych w rozdziały – cały tytuł, zaś przepisy wprowadzające miały być rozpatrywane w częściach. Jeżeli podczas debaty szczegółowej w którejś z izb doszło by do zgłoszenia poprawek, decyzję w tym zakresie należało przekazać Komisji Krajowej w celu naniesienia odpowiednich zmian w przepisach objętych poprawkami i w całym projekcie. Minister lub sprawozdawca mógł w dowolnym momencie wnioskować o zwrócenie projektu do

⁵⁰ Por. „Esti Kurír” 2.03.1928, 6(51), s. 3.

⁵¹ K. Szladits, *Szászy Béla*, „Jogtudományi Közlöny” 1932, 24, s. 146.

Komisji Krajowej w celu korekty lub ujednoczenia przepisów, bądź też poddania całego projektu pod dalsze rozważania.

Piąta wersja projektu z 1928 r. ostatecznie też nie stała się ustawą. Wpłynęło na to kilka różnych czynników. Jako pierwszy z nich można wymienić wielki kryzys gospodarczy (1929–1933). Po drugie, należy mieć świadomość, że wpływ prawa zwyczajowego okazał się niezwykle trwały. K. Szladits widzi przyczynę nieudanej kodyfikacji właśnie w odrodzeniu się tendencji ku prawu zwyczajowemu⁵². Trzecim czynnikiem było „przekonanie, że kodeks cywilny naruszy jedność prawną z ziemiami, które w następstwie traktatu pokojowego z Trianon zostały przyłączone do innych państw”⁵³. Węgrzy liczyli na sukces swojej polityki rewizjonistycznej i zakładali odzyskanie przynajmniej części utraconych terytoriów. Historyk prawa József Illés pisał w 1929 r.: „dopóki na oderwanych terytoriach wbrew wszelkim brutalnym naciskom węgierskie prawo wciąż żyje, dopóty niedopuszczalnym jest, by nowe prawo Okrojonych Węgier zajęło miejsce starego”⁵⁴. Podobnie argumentował też Bálint Kolosváry, którego zdaniem węgierskie prawo prywatne na oderwanych terytoriach „jest istotnym czynnikiem gwarantującym duchową i intelektualną jedność, (...) niczym niewidzialny duchowy mur otacza węgierski naród po obu stronach nowych granic. W najwyższym stopniu dojrzało już do kodyfikacji, jego kodyfikacja przyniosłaby jednak nieodwracalne straty. Oznaczałaby zerwanie jedności prawa prywatnego i nowy, prywatnoprawny Trianon. (...) Prawo prywatne wprowadzone nowym kodeksem obowiązywałoby wyłącznie na terytorium okrojonych Węgier, tym samym uruchomiłoby proces powolnej alienacji, prowadzący nieuchronnie do powstawania duchowych granic, dużo gorszych niż granice fizyczne”⁵⁵. Szladits dostrzegał „niezlomny opór wobec działań nowych władz, dążących do zniszczenia wielowiekowego dorobku węgierskiej kultury prawa. Nie oszukujmy się jednak: po drugiej stronie granic wybito już wiele szczelin w węgierskim systemie prawnym. Nowa kodyfikacja, zmierzająca do unifikacji prawa, ma szansę je zalać niczym fala przypiływu”⁵⁶. Jedność węgierskiego prawa została już w tak wielu miejscach zerwana, że konieczność jej ochrony w żadnym wypadku nie powinna

⁵² Idem, *Szokásjog és kódex. Emlékkönyv Meszlényi Artúr születésének 60. évfordulójára*, Budapest 1936, s. 272.

⁵³ L. Vékás, *Adalékok...*, s. 567.

⁵⁴ J. Illés, *Ünnepi beszéd a Magyar Jogászegylet 50. éves fennállása alkalmából*, „Magyar Jogászegyleti Értekezések”, t. XXI, Budapest 1930, s. 217.

⁵⁵ B. Kolosváry, *A magánjogi kodifikáció problémája*, „Törvényhozók Lapja” 1932, 1, s. 3.

⁵⁶ Szerzej na temat procesu prowadzącego do utraty mocy obowiązującej przez węgierskie prawo prywatne w Rumunii zob. E. Veress, *Erdély magánjogi integrálása (1918–1945)*, [w:] idem (red.), *Erdély jogtörténete*, Kolozsvár 2018, s. 457–469. W odniesieniu do prawa cywilnego proceduralnego zob. idem, *A jogegységesítés útvesztői. Polgári perjog Erdélyben 1918/1920 és 1945 között*, „Rubicon” 2019, 9–10, s. 101–103.

być podnoszona jako argument przeciwko kodyfikacji węgierskiego prawa prywatnego⁵⁷. Powyższe słowa niewątpliwie świadczą o tym, że Szladits był zwolennikiem kodyfikacji.

Po czwarte, przyjęcie kodeksu prawa prywatnego utrudniła też przedwczesna śmierć B. Szászy'ego (zmarł w wieku 65 lat). Na etapie finalizacji prac istotny byłby jego wkład w dokładną analizę całościowej struktury kodeksu i wpływu, jaki ewentualne poprawki mogłyby mieć na całość nowej regulacji⁵⁸. Béla Szászy został pochowany w holu węgierskiego Sądu Najwyższego. Ministerstwo Sprawiedliwości uznało go za zmarłego kolegę, a miasto Budapeszt wystąpiło z propozycją pochówku w kwaterze zasłużonych. W Stowarzyszeniu Prawników Węgierskich, którego był przewodniczącym, odbyło się zebranie ku jego pamięci.

Analiza treści projektu Kodeksu prawa prywatnego przekracza ramy jednej publikacji. Kodyfikacja spotkała się z powszechnym uznaniem i pozytywnym przyjęciem, choć nie uniknęła też słów krytyki. Co do zasady, krytyczne recenzje miały jednak na celu udoskonalenie dzieła⁵⁹. Projekt kodeksu obejmował materię stanowiącą tradycyjnie obszar regulacji prawa prywatnego, z wyłączeniem prawa handlowego, które miało być uregulowane w odrębnym kodeksie. Po krótkiej części wstępnej znajdowały się przepisy z zakresu prawa osobowego i rodzinnego. Druga część kodeksu zawierała regulacje dotyczące praw rzeczowych (w tym przepisy dotyczące zastawu), zaś trzecia część obejmowała część ogólną i część szczególną prawa zobowiązań (w tym przepisy dotyczące odpowiedzialności odszkodowawczej). W ostatniej, czwartej części kodeksu znajdowały się przepisy z zakresu prawa spadkowego. W tym miejscu warto przytoczyć fragment jednej z recenzji kodeksu: „Ci, którzy wyrażają słowa krytyki, nie mogą zaprzeczyć (...), że w porównaniu do poprzednich wersji, kodeks ten jest niezwykle autonomiczny. Odważnie kroczy ścieżką wyznaczoną przez orzecznictwo węgierskich sądów nawet w odniesieniu do takich kwestii, które w wielkich zachodnich kodeksach w ogóle nie występują, a jeśli są, to przypisuje im się drugorzędne znaczenie; u nas tymczasem traktuje się je z powagą”⁶⁰.

⁵⁷ K. Szladits, *A magyar magánjog módosulásai Romániában* [recenzja książki Miklósa Ujlaki], „Jogtudományi Közlöny” 1934, 39, s. 246.

⁵⁸ Jak czytamy w nekrologu, który ukazał się w dzienniku „Budapesti Hírlap”: „wielka szkoda, że los kodeksu w parlamencie nie spoczywa już w jego rękach”, por. „Budapesti Hírlap” 8.06.1931, 135, s. 4.

⁵⁹ Zob. *Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról*, Budapest 1929.

⁶⁰ A. Almási, *MMT.-nek bérlete és haszonbérlete*, „Jogtudományi Közlöny” 1928, 17, s. 153.

„Nieskodyfikowany kodeks”

Niezwykle zajmującą kwestią związaną z niedoszłym Kodeksem prawa prywatnego z 1928 r. jest sprawa jego stosowania w orzecznictwie. Zdaniem F. Mádl, projekt kodyfikacji „podzielił los Tripartitum: nie stał się ustawą, ale jako prawo (...) utrwalił się w praktyce”⁶¹. Jak w 1934 r. pisał B. Reitzer, projekt Kodeksu prawa prywatnego nie stał się prawem, a więc jest „bezprawnym kodeksem”. Był dziwnym tworem, który nie uzyskał mocy obowiązującej, ale w praktyce stał się zbiorem przepisów stosowanym jak ustawa. Zdaniem Reitzera, „mamy kodeks prawa prywatnego, i jednocześnie go nie mamy. Innymi słowy, nie istnieje on jako ustawa przyjęta w przepisany trybie, ale jako żywe prawo. Nie tylko istnieje, ale jest z taką regularnością stosowany w praktyce, jak gdyby był prawem stanowionym. (...) O ile z początku sporadycznie, można by rzec nieśmiało, powoływano się na niektóre wybrane regulacje kodeksowe, i to tylko we wnioskach stron, o tyle z czasem cytowanie kodeksu stało się regułą, i to w wyrokach sądu, w tym nawet Sądu Najwyższego”⁶². Jak zauważył L. Vékás, „liczne rozwiązania przewidziane w projekcie Kodeksu prawa prywatnego stosowano w orzecznictwie jako prawo zwyczajowe”⁶³.

Zjawiska stosowania niedoszonego kodeksu w judykaturze nie należy jednak uważać za jego sądowe wprowadzenie w życie. Projekt Kodeksu nie był uznawany za akt normatywny, w praktyce wymiaru sprawiedliwości stosowano go jedynie w celu ustalenia treści prawa zwyczajowego. Dzieło to było bowiem w dużej mierze zbiorem żywego węgierskiego prawa prywatnego, obowiązywało więc jako prawo zwyczajowe, a nie kodeksowe. A. Menyhárd słusznie zauważył, że „nie jest prawdą, choć wielu tak uważa, że projekt Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. funkcjonował jako kodeks, mimo iż nie wszedł w życie. Sądy nie były związane projektem Kodeksu, i chociaż w praktyce często się na niego powoływały i traktowały jako punkt odniesienia w trudnych orzecznictwo przypadkach, to nie można uznać, że przypisywały mu moc źródła prawa”⁶⁴.

Zdaniem B. Reitzera zjawisko stosowania projektu Kodeksu przez sądy należy oceniać pozytywnie. Znaczenie niedokończonej kodyfikacji podkreśla fakt, iż zyskała ona powszechne uznanie i zaczęła być stosowana jak wiążące prawo bez żadnych zewnętrznych nacisków. „Jest wiadomym, że prawo stanowione jest sztywne, prowadzi do uogólnień i nie ma względu na niuanse kryjące się w po-

⁶¹ F. Mádl, op. cit., s. 67.

⁶² B. Reitzer, *Kodifikálatlan kódex*, „Jogtudományi Közlöny” 1934, 14, s. 77.

⁶³ L. Vékás, *Adalékok...*, s. 567.

⁶⁴ A. Menyhárd, *Az új polgári törvénykönyv*, [w:] red. A. Jakab, G. Gajduscheck, *A magyar jogrendszer állapota*, Budapest 2016, s. 322–323.

szczególnych stosunkach prawnych. Sędzia jest zobowiązany stosować się do normy prawa stanowionego nawet wówczas, gdy z uwagi na względy słuszności lub pewne niuanse w stanie faktycznym rozstrzygnięcie nie byłoby w każdym względzie sprawiedliwe. Rygorystyczne przestrzeganie ustawy często prowadzi do wyroków, które nie zaspokajają poczucia sprawiedliwości społecznej ani oczekiwań stron i które mogą stać w sprzeczności z wyobrażeniem sędziego o prawidłowym wykonywaniu swojej funkcji. Sędzia jest w korzystniejszej sytuacji, gdy nie ma związanych rąk, natomiast w ustawie znajdują się wytyczne, od których bez żadnych konsekwencji może odstąpić, jeżeli w konkretnej sprawie uzna to za uzasadnione. Może to mieć miejsce wtedy, gdy przekonania sędziego w danej sprawie stoją w sprzeczności z formalistycznymi rozwiązaniami ustawy. Dlatego śmiało można powiedzieć, że sytuacja, jaka stała się udziałem kodyfikacji prywatnoprawnej, a będąca dziełem przypadku, jest rozwiązaniem idealnym. Byłoby błędem to zmieniać i na siłę dążyć do stanowienia ustawy⁶⁵. „Nieskodyfikowany kodeks” umożliwia odpowiednie dostosowywanie i „dostrajanie” prawa, gdy zajdzie taka konieczność. Jeżeli w ocenie sądu dana norma w dokumencie źródłowym pozostaje w tyle za stosunkami społeczno-gospodarczymi, to może on niezwłocznie dokonać odpowiedniej korekty. W takich okolicznościach nie zachodzi ryzyko, iż sądy – w oczekiwaniu na nowelizację – przez kilka, a nawet kilkadziesiąt lat będą zmuszone stosować przepis prawny, który w praktyce okazał się źle skonstruowany.

Według Reitzera połowiczne rozwiązanie, które upowszechniło się w praktyce, stworzyło korzystniejszą sytuację niż ta, która zaistniałaby, gdyby projekt stał się ustawą. Jego zdaniem stosowanie w praktyce orzeczniczej projektu Kodeksu prawa prywatnego nie dowodziło, iż istnieje zapotrzebowanie na spisane i skodyfikowane prawo. Co więcej, uważał on stosowanie przez sądy projektu Kodeksu prawa prywatnego za triumf nieskodyfikowanego, żywego prawa, dzieląc tym samym poglądy Grosschmida⁶⁶. Polemika między zwolennikami kodyfikacji a zwolennikami nieskodyfikowanego prawa prywatnego trwała na Węgrzech przez dziesięciolecia, stając się jednym z głównych zagadnień węgierskiej nauki prawa prywatnego.

Dalsze losy projektu Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. były powiązane z wydarzeniami, które w kolejnych latach wstrząsnęły Węgrami. Wraz z nastaniem dyktatury komunistycznej stosowanie projektu w charakterze nieskodyfikowanego prawa zwyczajowego dobiegło końca, podobnie jak dążenia ku nadaniu przedwojennej kodyfikacji charakteru prawa stanowionego.

⁶⁵ B. Reitzer, op. cit., s. 77.

⁶⁶ Niestety, osiem lat po opublikowaniu przedstawionych tu poglądów, tj. w 1942 r., Reitzer został wywieziony do Związku Radzieckiego na prace przymusowe. Był bliskim przyjacielem Istvána Bibó.

Podsumowanie

Projekt węgierskiego Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r., choć formalnie nie stał się ustawą⁶⁷, nie odszedł w zapomnienie. Jak wspomniano na wstępie, stał się on modelem dla późniejszych węgierskich kodeksów prawa cywilnego (z 1959 r. i z 2013 r.). Tą drogą myśl, która stworzyła przedwojenny projekt Kodeksu, przetrwała do dnia dzisiejszego w przepisach późniejszych węgierskich kodyfikacji cywilistycznych. Projekt kodeksu z 1928 r. wywarł zasadniczy, pozytywny wpływ na pierwszy węgierski kodeks cywilny (ustawę nr IV z 1959 r.), który został przyjęty w czasach sowieckiej dyktatury. Bieg historii sprawił, iż pierwszy kodeks cywilny, który doczekał się wejścia w życie, powstał, gdy „dyktatorska władza na drodze powszechnej nacjonalizacji niemal całkowicie zlikwidowała prywatnoprawny obrót własnością i naturalne warunki społeczne gwarantujące pełny rozwój osobowości, w tym własność prywatną. Należy szczególnie docenić fakt, że w ówczesnych warunkach politycznych i społeczno-gospodarczych doszło do przyjęcia kodeksu. (...) Wysoki poziom legislacyjny sprawił, że kodeks cywilny z 1959 r. obowiązywał jeszcze długo po zmianie ustroju i po dokonaniu się przemian społeczno-gospodarczych rozpoczętych w drugiej połowie lat 80. XX w. (...) Jednocześnie jest w pełni zrozumiałe, że przemiany, w konsekwencji których na Węgrzech na nowo zaczęła funkcjonować gospodarka rynkowa oparta na własności prywatnej, wymagały od ustawodawcy częstych zmian w prawie”⁶⁸. Wspomniany przez L. Vékása wysoki poziom legislacyjny nie byłby możliwy do osiągnięcia bez prac kodyfikacyjnych z pierwszej połowy XX w. i projektu z 1928 r., który stał się modelem i punktem odniesienia dla prac nad kodeksem z 1959 r.

Obecny węgierski kodeks cywilny (ustawa nr V z 2013 r.), uchwalony w 2013 r. i obowiązujący od 15 marca 2014 r., także czerpie z tradycji projektu Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r., choć w wielu kwestiach odszedł od przedwojennych regulacji na rzecz innych rozwiązań prawnych.

⁶⁷ Tryb procedowania przy przyjmowaniu kodyfikacji był uregulowany w art. XXII ustawy z 1931 r. o debacie ustawodawczej nad Kodeksem Prawa Prywatnego Węgier. Zgodnie z nim w celu przygotowania debaty parlamentarnej nad projektem należało powołać sześćdziesięciosobową Komisję Krajową (*Országos Bizottság*), złożoną z trzydziestu członków niższej izby Zgromadzenia Narodowego wybranych przez tę izbę, oraz trzydziestu członków wyższej izby Zgromadzenia Narodowego przez nią wybranych. Komisja Krajowa mogła zaprosić do uczestnictwa w debacie także przedstawicieli doktryny i praktyki prawa prywatnego, którzy nie byli członkami Zgromadzenia Narodowego, z tym, że zaproszonym specjalistom nie przysługiwało prawo głosu. Prace nad kodyfikacją nie przyniosły jednak oczekiwanego rezultatu, nie doszło do debaty parlamentarnej nad projektem kodyfikacji.

⁶⁸ L. Vékás, *Magánjogi kódifikáció kultúrtörténeti tükrében*, „Magyar Tudomány” 2014, 1, s. 82.

W świetle powyższych rozważań w pełni uzasadnione jest stwierdzenie, że narodziny projektu Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. były jednym z najważniejszych momentów w rozwoju węgierskiego prawa cywilnego.

Bibliografia

- Almási A., *MMT.-nek bérlete és haszonbérlete*, „Jogtudományi Közlöny” 1928, 17.
- Balogh J., *A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma*, „Jogtudományi Közlöny” 1999, 10.
- Belling D.B., Szűcs T., *A német BGB általános része*, „Acta Universitatis Szegediensis. Forvm. Acta Juridica et Politica” 2011, 2.
- Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról*, Budapest 1929.
- Bonnetcase J., *La pensée juridique française de 1804 à l'heure présente*, Paris 1933.
- Dell'Adami R., *A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány*, Budapest 1883.
- Erdei F., *A magyar társadalomról*, Budapest 1980.
- Flaubert G., *Szkola uczyć*, przekład pol. A. Micińska, Warszawa 1985.
- Homoki-Nagy M., *Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről*, [w:] J. Hajdú (red.), *90 éves a szegedi jogászképzés*, Szeged 2013.
- Homoki-Nagy M., *Az ősiség eltörlése elvileg kimondatván*, [w:] M. Homoki-Nagy (red.), *Ünnepi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged 2014.
- Illés J., *Ünnepi beszéd a Magyar Jogászegylet 50. éves fennállása alkalmából*, „Magyar Jogászegyleti Értekezések, t. XXI, Budapest 1930.
- Kecskés L., *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. Történeti vázlat*, Budapest–Pécs 2004.
- Kiss G., *Román magánjog. Kiss Géza előadásai a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen az 1945–46. tanévben. I. rész*, Kolozsvár 1946.
- Kolosváry B., *A magánjogi kodifikáció problémája*, „Törvényhozók Lapja” 1932, 1.
- Mádl F., *Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció tükrében*, [w:] I. Szabó (red.), *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, t. X, Budapest 1960.
- Menyhárd A., *Az új polgári törvénykönyv*, [w:] A. Jakab, G. Gajduschek (red.), *A magyar jogrendszer állapota*, Budapest 2016.
- Negrea C., *Dreptul civil al finuturilor ardelene și ungurene în comparațiune cu dreptul civil român*, I–IV, Cluj 1920–1930.
- Negrea C., *Evoluția legislației în Transilvania de la 1918 până astăzi*, Sibiu 1943.
- Pólay E., *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*, „Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica” 1976, 23(6).
- Reitzer B., *Kodifikálatlan kódex*, „Jogtudományi Közlöny” 1934, 14.
- Romsics I., *Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon, 1920*, New York 2002.

- Salvi C., *Capitalismo e diritto civile. Itinerari giuridici dal Code civil ai Trattati europei*, Bologna 2015.
- Savigny F. K., *O powołaniu naszych czasów do ustawodawstwa i nauki prawa*, przekład pol. K. Opalek, Warszawa 1964.
- Stipta I., *Dell'Adami Rezső és az ügyvédi hivatás*, [w:] Á.O. Homicskó, R. Szuchy (red.), *Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár*, Budapest 2017.
- Suhayda J., *Tanulmányok a polgári magánjogi codificatio terén*, Pest 1867.
- Szalay L., *Codificatio*, „Budapesti Szemle” 1840, 1(1).
- Szalay L., *Tévedések II*, [w:] G. Heckenast (red.), *Publicistai dolgozatok II*, Pest 1847.
- Szászy I., *A magyar magánjog általános része, különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre I*, Budapest 1947.
- Szladits K., *Szászy Béla*, „Jogtudományi Közlöny” 1932, 24.
- Szladits K., *A magyar magánjog módosulásai Romániában* (recenzja książki Miklósa Ujlaki), „Jogtudományi Közlöny” 1934, 39.
- Szladits K., *Szokásjog és kódex*, [w:] *Emlékkönyv Meszlényi Artúr születésének 60. évfordulójára*, Budapest 1936.
- Varga C., *A kodifikáció, mint társadalmi-történeti jelenség*, wyd. 2, Budapest 2002.
- Veress E., *Erdély magánjogi integrálása (1918–1945)*, [w:] E. Veress (red.), *Erdély jogtörténete*, Kolozsvár 2018.
- Veress E., *A részvénytársaság a magyar jogtörténetben*, „Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies” 2018, 2.
- Veress E., *A jogegységesítés útvesztői. Polgári perjog Erdélyben 1918/1920 és 1945 között*, „Rubicon” 2019, 9–10.
- Veress E., *A részvény mint értékpapír*, Budapest 2019.
- Veress E., *A közös európai adásvételi jog megalkotásának kudarca (2011–2015)*, „Korunk” 2020, 3.
- Vékás L., *Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében*, „Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies” 2017, 2.
- Vékás L., *Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez*, [w:] B.A. Keserű, A. Kőhidi (red.), *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*, Budapest–Győr 2015.
- Vékás L., *Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükrében*, „Magyar Tudomány” 2014, 1.
- Wenzel G., *Az 1848. előtti magyar magánjog tekintettel újabb átalakítására*, Budapest 1885.